

Teken, tekenbeten en de ziekte van Lyme in de sector Hoveniers en Groenvoorziening

Uitvoering onderzoek: juni-december 2017

Rapportage: mei 2018

Opdrachtgevers:
Branchevereniging VHG
FNV Agrarisch Groen
CNV Vakmensen

Projectgroep Stigas:
Mirjam de Groot (preventieadviseur)
Tanja de Jong (onderzoeker)
Marilous Chaillet (medisch adviseur)

Klankbordgroep:
Jeroen Warnaar (CNV Vakmensen)
Marjolein Dubbelaar (FNV Agrarisch Groen)
Ingrid Sangers (Branchevereniging VHG)

Foto's: Hans Smid, RIVM

Disclaimer

Bij de samenstelling van deze publicatie is de grootst mogelijke zorgvuldigheid in acht genomen. Stigas aanvaardt echter geen verantwoordelijkheid voor eventuele, in deze uitgave voorkomende, onjuistheden of onvolkomenheden. Overname van tekst of gedeelten van tekst is toegestaan, mits met bronvermelding. Indien tekst gebruikt wordt voor commerciële doelstellingen dient altijd vooraf schriftelijke toestemming verkregen te zijn.

www.stigas.nl

Inhoud

Samenvatting.....	3
1. Inleiding.....	4
2. Werkwijze.....	5
2.1 Aanpak.....	5
2.2 Opbouw van deze rapportage.....	5
3. Resultaten.....	6
3.1 Deelnemers en respons.....	6
3.2 Kennis over teken.....	9
3.3 Beleid en maatregelen tegen tekenbeten.....	9
3.4 Tekenbeten.....	18
3.5 Ziekte van Lyme.....	24
4. Samenvatting en aanbevelingen.....	26
4.1 Samenvatting.....	26
4.2 Aanbevelingen.....	28
Bijlage 1: Vergelijking resultaten drie sectoren.....	31

Samenvatting

In 2017 is er een digitaal vragenlijstonderzoek uitgevoerd onder werkgevers en werkenden (werknemers en zelfstandigen) in de hoveniers en groenvoorziening sector in opdracht van de sociale partners (Branchevereniging VHG, CNV Vakmensen en FNV Agrarisch Groen). Dit onderzoek is ook binnen de sector bos, natuur en landschappen en loonwerk uitgevoerd.

De doelstelling van het onderzoek was het verkrijgen van inzicht in de stand van zaken met betrekking tot de blootstelling aan teken en tekenbeten, het oplopen van de ziekte van Lyme en de maatregelen die door werkgevers en werknemers/zelfstandigen genomen worden om blootstelling te voorkomen en effecten van ziekte te verminderen. Een vergelijkbaar onderzoek heeft in 2010 plaatsgevonden. Waar mogelijk zijn de resultaten vergeleken met het vorige onderzoek. In totaal beantwoordden 190 respondenten de vragenlijst voor werknemers/zelfstandigen. 100 Personen vulden de vragenlijst in namens de werkgever.

Uit de resultaten komt naar voren dat werkgevers meer aandacht kunnen hebben voor: het maken van afspraken op bedrijfsniveau over de preventie van tekenbeten, het opnemen van het thema in de RI&E en , het melden en registreren van tekenbeten, het frequent geven van voorlichting, het beschikbaar stellen van middelen, het aanbieden van een PMO met aandacht voor teken en ondersteuning van werkenden met klachten door de ziekte van Lyme.

Voor werkenden dient er aandacht te zijn voor het bevorderen van kennis over het herkennen, controleren en snel verwijderen van teken, het gebruik van hulpmiddelen, het wegnemen van belemmeringen bij controle en maatregelen, registratie van tekenbeten en het bezoek van het preventiespreekuur.

1. Inleiding

Wie in het groen werkt, kan er niet om heen: er bestaat een kans op een tekenbeet. Uit onderzoek blijkt dat tekenbeten en de ziekte van Lyme twee tot drie keer vaker voorkomen in de groene sectoren dan bij de algemene beroepsbevolking¹.

De sectoren hoveniers en groenvoorziening, bos, natuur en landschap en loonwerk willen er alles aan doen om de vervelende gevolgen van een tekenbeet te voorkomen en de voorlichting aan werkgevers en werknemers/zelfstandigen verder te verbeteren. Daarom voerde Stigas, in opdracht van Branchevereniging VHG, FNV Agrarisch Groen, CNV Vakmensen, Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE), en CUMELA Nederland in 2017 een onderzoek uit naar teken, tekenbeten en de ziekte van Lyme.

In deze rapportage geven we inzicht in de resultaten voor de sector **hoveniers en groenvoorziening**².

Het betrof een digitaal vragenlijstonderzoek onder werkgevers én werknemers/zelfstandigen. Het onderzoek is voor een tweede keer uitgevoerd, ook in 2010 deden werknemers mee aan een vergelijkbaar onderzoek. De vraag is of er in de tussentijd zaken veranderd zijn. De berichtgeving over teken die de ziekte van Lyme kunnen veroorzaken is verontrustend. Maar er is ook veel gedaan om bedrijven en werknemers bewust te maken van de blootstelling en te nemen maatregelen (o.a. de ontwikkeling van voorlichtingsmateriaal en de organisatie van bijeenkomsten en de organisatie van 'De week van de teek').

De doelstelling van het onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de blootstelling aan teken en tekenbeten, het oplopen van de ziekte van Lyme, en de maatregelen die door werkgevers en werknemers genomen worden om blootstelling te voorkomen en effecten van ziekte te verminderen. Specifieke vragen zijn:

- Hoe staat het met de kennis over teken en tekenbeten bij werkenden?
- Welke maatregelen worden genomen door bedrijven en werkenden?
- Hoe vaak lopen werkenden tekenbeten op?
- Waar en bij welke werkzaamheden loopt men tekenbeten op en hoe gaat men hiermee om?
- Hoe vaak is er sprake van besmetting met de ziekte van Lyme?
- Wat zijn de gevolgen van de ziekte van Lyme op het werk en hoe gaat men hiermee om?

Daarbij kijken we, waar mogelijk, naar verschillen ten opzichte van de uitkomsten 7 jaar geleden. De resultaten kunnen worden gebruikt om prioriteiten voor toekomstige activiteiten te stellen.

¹ Hofhuis, A., Meunier, N., Van den Wijngaard, K., Gassner, F., Harms, M., Van Pelt, W. (2013). Arbeidsgerelateerde ziektelast door Lyme-borreliose in Nederland. <https://www.tekenradar.nl/ziekte-van-lyme/lyme-in-nederland/arbeidsgerelateerde-lyme/rivmrapport-arbeidsgerelateerde-lyme>

² In bijlage 1 staat een vergelijking van de uitkomsten tussen de sectoren weergegeven

2. Werkwijze

2.1 Aanpak

In de periode juni- december 2017 is een digitale vragenlijst uitgezet onder werkgevers, werknemers en zelfstandigen binnen de sector. In overleg met de deelnemende organisaties is de responsperiode verlengd van het einde van de zomer naar het einde van het jaar. De vragenlijst is in overleg met betrokkenen vanuit de sector (FNV, CNV Vakmensen en VHG en het RIVM) tot stand gekomen en verspreid. Deelnemers konden zich opgeven voor het onderzoek via een online link. Deze link is meerdere keren verspreid via:

- Nieuwsbrieven (VHG, FNV, CNV Vakmensen, Stigas)
- Websites (VHG, FNV, CNV Vakmensen, Stigas)
- Social media (VHG, FNV, CNV Vakmensen, Stigas)
- Mailingen aan leden van de vakbonden
- Adviseurs van Stigas bij bedrijven
- Mailing aan werkgevers in het Stigas klantenbestand

Na opgave ontvingen de deelnemers de link naar de vragenlijst via een e-mail. De deelnemers ontvingen twee keer een reminder. De vragenlijst is op aanvraag beschikbaar.

2.2 Opbouw van deze rapportage

In hoofdstuk 3 worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd:

- In paragraaf 3.1 geven we een inzicht in de respons.
- In paragraaf 3.2 verkennen we de kennis onder werknemers/werkenden over teken en tekenbeten.
- In paragraaf 3.3 zoomen we in op beleid en maatregelen tegen tekenbeten op organisatie en individueel niveau.
- Paragraaf 3.4 gaat over tekenbeten en hoe men hiermee omgaat.
- In paragraaf 3.5 staat de ziekte van Lyme centraal.

We sluiten af met hoofdstuk 4 met daarin een samenvatting en aanbevelingen.

3. Resultaten

3.1 Deelnemers en respons

Voorafgaand aan het uitzetten van de vragenlijst is een berekening gemaakt van de gewenste respons op basis van de Colland arbeidsmarktgegevens van de sector uit 2016. We streefden naar minimaal 375 werknemers en 337 werkgevers vanuit de sector hoveniers en groenvoorziening. Deze aantallen zijn niet gerealiseerd. Eén van de redenen kan zijn dat in deze periode ook 600 deelnemers zijn geworven voor een onderzoek naar TBE door het RIVM.

In totaal beantwoordden 196 respondenten de vragenlijst voor werknemers/zelfstandigen. Van de werknemers/zelfstandigen werken 6 personen nooit buiten, zij zijn daarom niet in de resultaten meegenomen, hiermee komt de respons op 190 werkenden. 100 Personen vulden de vragenlijst in namens de werkgever.

De respons ligt lager dan bij het onderzoek in 2010, toen werd de werknemersvragenlijst door 798 werknemers ingevuld. Dit grote verschil kunnen we verklaren door een verschil in de onderzoekaankpak: in 2010 is de vragenlijst op papier uitgezet en afgeleverd bij organisaties binnen de sector. Verder kan het zo zijn dat vooral werknemers en werkgevers hebben deelgenomen die in aanraking zijn geweest met teken en de ziekte van Lyme hebben opgelopen. In 2017 gaven meer mensen aan ooit een tekenbeet en de ziekte van Lyme te hebben opgelopen.

De resultaten betreffen de onderzochte groep werkgevers en werknemers, en kunnen niet zondermeer worden gegeneraliseerd naar alle bedrijven en werkenden in de sector. Desalniettemin geven de resultaten een beeld van hoe bedrijven en werkenden omgaan met teken. De resultaten bieden hiermee aanknopingspunten voor activiteiten in de toekomst. Ter informatie geven we op hoofdlijnen steeds een vergelijking met het onderzoek in 2010.

In onderstaande tabellen geven we de kenmerken weer van de respondenten. We starten met een overzicht voor de werkenden (werknemers/zelfstandigen) en daarna volgt een overzicht voor de werkgevers.

Tabel 3.1: Achtergrondkenmerken werknemers/zelfstandigen (n=190)

Achtergrondkenmerken werknemers/zelfstandigen	Aantal	Percentage
Werknemer	164	86%
Zelfstandige	26	14%
Totaal	190	100%
<i>Leeftijd</i>		
t/m 35 jaar	42	22%
36-45 jaar	47	25%
46-55 jaar	59	31%
56 jaar en ouder	42	22%
Totaal aantal respondenten	190	100%
Geslacht (man)	180	95%
Leidinggevenden	105	55%
Aantal jaar werkzaam in sector gemiddeld (min-max)	22	(1-60)
Aantal uren buiten werken gemiddeld (min-max)	34	(1-60)

De deelnemers zijn, vergeleken met de gegevens van Colland Arbeidsmarkt³, ouder. Het aandeel 46 jaar en ouder is hoger en het aandeel t/m 35 jaar lager vergeleken met de sectorgegevens.

Tabel 3.2: Type organisaties (meerdere antwoorden mogelijk) werkenden (n=190)

Type organisatie	Aantal	Percentage
Hoveniersbedrijf	111	49%
Groenvoorzieningsbedrijf	64	28%
Boomverzorgingsbedrijf	27	12%
Overig*	25	11%

*dit betreffen organisaties met minder dan 10 respondenten: o.a. sociale werkvoorziening groen, dak- en gevelbegroeningsbedrijven, adviesbureaus, golfbanen

Tabel 3.3: Functies werkenden (n=190)

Type functie	Aantal	Percentage
Hovenier	108	57%
Kantoormedewerker	21	11%
Groenvoorziener	18	9%
Machinist	13	7%
Boomverzorgers	10	5%
Overig*	20	11%
Totaal aantal respondenten	190	100%

*dit betreffen functies met minder dan 10 respondenten: o.a. greenkeeper/assistent golfbanen, wijkbeheerder, terreinbeheerder, monteur, medewerker tuincentrum.

We hebben tot slot een vergelijking gemaakt met betrekking tot het percentage werknemers met tekenbeten en de ziekte van Lyme in 2010 en 2017. Om de cijfers te vergelijken zijn we uitgegaan van alle respondenten, en niet alleen de selectie die buiten werkt, en hebben we alleen de werknemers geselecteerd.

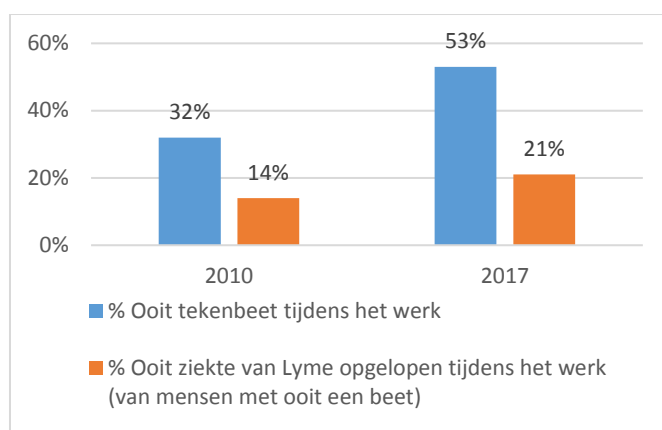
Tabel 3.4: Tekenenbeten en ziekte van Lyme, 2010 en 2017 vergeleken

	2010	2017
Aantal respondenten (exclusief zelfstandigen)	798	169
Aantal ooit tekenbeet opgelopen tijdens het werk	258	89
% Ooit tekenbeet tijdens het werk	32%	53%
Aantal ooit ziekte van Lyme opgelopen tijdens het werk*	36	19
% Ooit ziekte van Lyme opgelopen tijdens het werk (van mensen met ooit een tekenbeet)	14%	21%

*Rode kring

³ https://www.collandarbeidsmarkt.nl/wp-content/uploads/2017/07/2017_013-Facsheet-Hoveniers-2017.pdf
paragraaf 5

Figuur 3.1: Vergelijking tekenbeten en de ziekte van Lyme 2010 versus 2017

Vergelijking onderzoek 2010

- In 2010 hebben er geen zelfstandigen meegedaan.
- In 2017 zijn er naar verhouding meer mensen die ooit een tekenbeet hebben opgelopen en de ziekte van Lyme hebben opgelopen.

In onderstaande tabellen staan de kenmerken van de werkgeversorganisaties weergegeven.

Tabel 3.5: Achtergrondkenmerken werkgevers (n=100).

Achtergrondkenmerken werkgever	Aantal	Percentage
Aantal werknemers (vast en flexibel)		
t/m 5 werknemers	34	34%
6-25 werknemers	44	44%
meer dan 25 werknemers	22	22%
Totaal aantal respondenten	100	100%

Tabel 3.6: Type organisatie werkgevers (n=100)

Type organisatie (vestigingsniveau)	Aantal	Percentage
Hoveniersbedrijf	61	61%
Groenvoorzieningsbedrijf	15	15%
Boomverzorgingsbedrijf	9	9%
Sociale Werkvoorziening Groen	2	2%
Overig	13	13%
Totaal aantal respondenten	100	100%

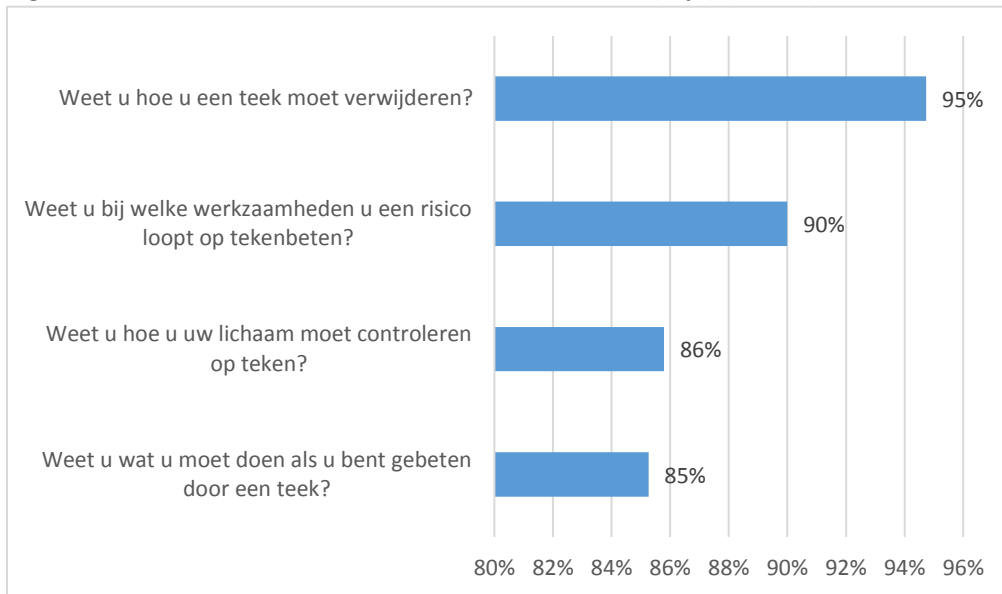
Tabel 3.7: Type functies werkgevers (meerdere antwoorden mogelijk) (n=100)

Type functie	Aantal	Percentage
Directeur / eigenaar	71	71%
Hoofd / medewerker P&O / HRM	11	11%
Bedrijfsleider / vestigingsmanager	6	6%
Arbo / KAM-coördinator / Preventiemedewerker	7	7%
Administratief medewerker	4	4%
Anders	4	4%

3.2 Kennis over teken

Eén van de manieren om de blootstelling aan teken en tekenbeten te verminderen is het bevorderen van voldoende kennis over teken bij werknemers en werkgevers. Aan werknemers is daarom gevraagd naar hun kennis. De antwoorden zijn getoetst met een open vraag en geanalyseerd.

Figuur 3.2: Kennis werkenden over teken/tekenbeten (% ja) (n=190)

Van de respondenten geeft 95% te weten hoe een teek te verwijderen. Als we naar de antwoorden op de open vragen kijken zien we dat er veel verschillende hulpmiddelen worden genoemd. Een aandachtspunt hierbij is om altijd de gebruiksaanwijzing te lezen hoe de tekenverwijderaar te gebruiken, dat wordt niet altijd gedaan. 90% Van de respondenten weet bij welke werkzaamheden men een risico loopt op tekenbeten, met name lopen en onderhoud bij bomen, gras (lang gras/grasmaaien) en struikgewas worden genoemd. Ook noemen veel respondenten alle werkzaamheden. Van de deelnemers geeft 86% aan te weten hoe het lichaam te controleren. Uit de antwoorden blijkt dat medewerkers goed weten wanneer en waar op het lichaam op teken te controleren. Er wordt relatief iets lager gescoord op de vraag wat men moet doen bij een tekenbeet. Uit de antwoorden blijkt dat sommige mensen aangeven de teek binnen 24 uur te verwijderen; dit dient zo snel mogelijk te zijn.

3.3 Beleid en maatregelen tegen tekenbeten

We hebben aan de werkenden en werkgevers gevraagd in hoeverre er op organisatieniveau en individueel niveau maatregelen worden genomen tegen tekenbeten.

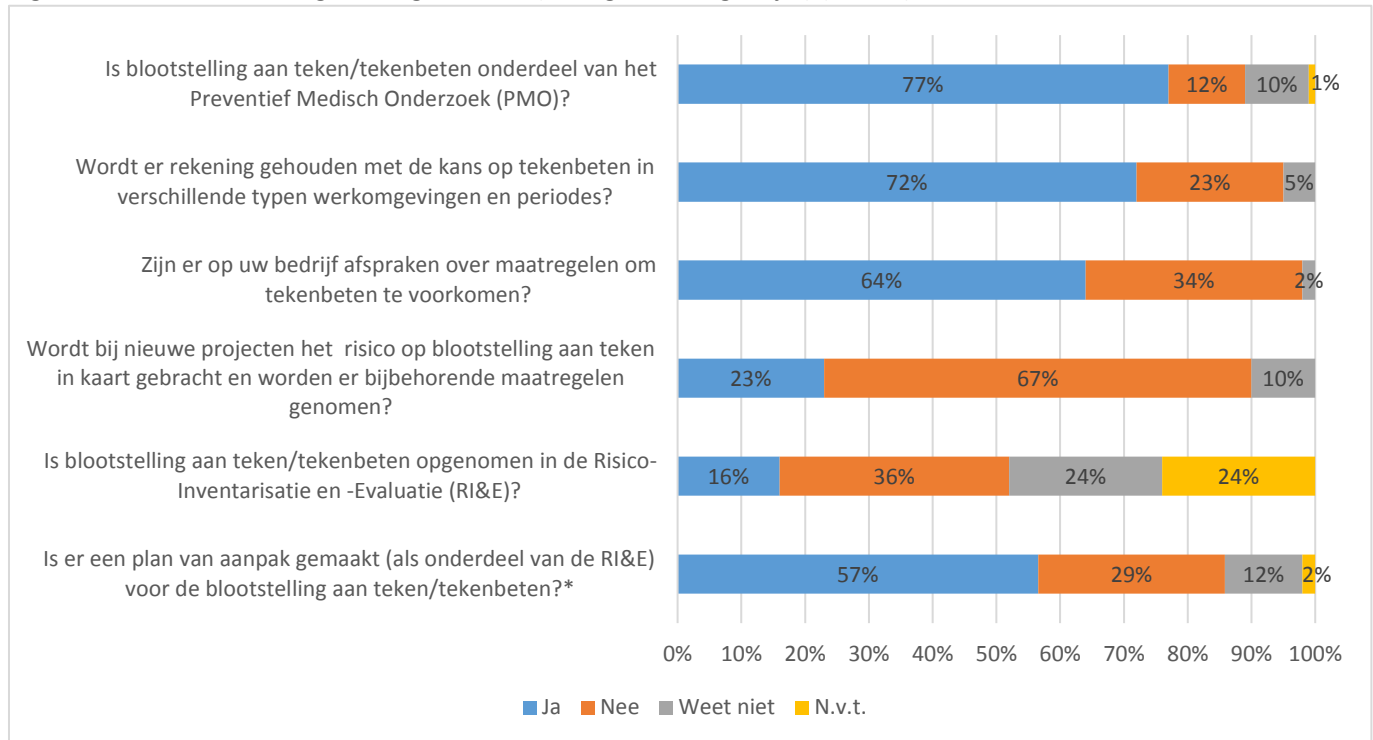
Organisatieniveau (werkgeversvragenlijst)

Aan de vertegenwoordigers van de werkgevers is gevraagd welke beleidsmaatregelen tegen tekenbeten zijn genomen. We zien dat bij:

- een meerderheid van de bedrijven de blootstelling aan tekenbeten onderdeel van het PMO is;
- een meerderheid van de bedrijven rekening gehouden wordt met de kans op tekenbeten bij verschillende typen werkzaamheden, bij 23% is dat niet het geval;
- 64% van de bedrijven er afspraken gemaakt zijn over het voorkomen van tekenbeten;

- een minderheid van de bedrijven bij nieuwe projecten het risico op blootstelling in kaart wordt gebracht en maatregelen worden genomen;
- een nog kleiner deel, 16%, de blootstelling aan teken opgenomen is in de RI&E, de bedrijven die dit hebben gedaan hebben lang niet allemaal een plan van aanpak opgesteld.

Figuur 3.3: Beleidsmaatregelen tegen teken (werkgeversvragenlijst) (n=100)

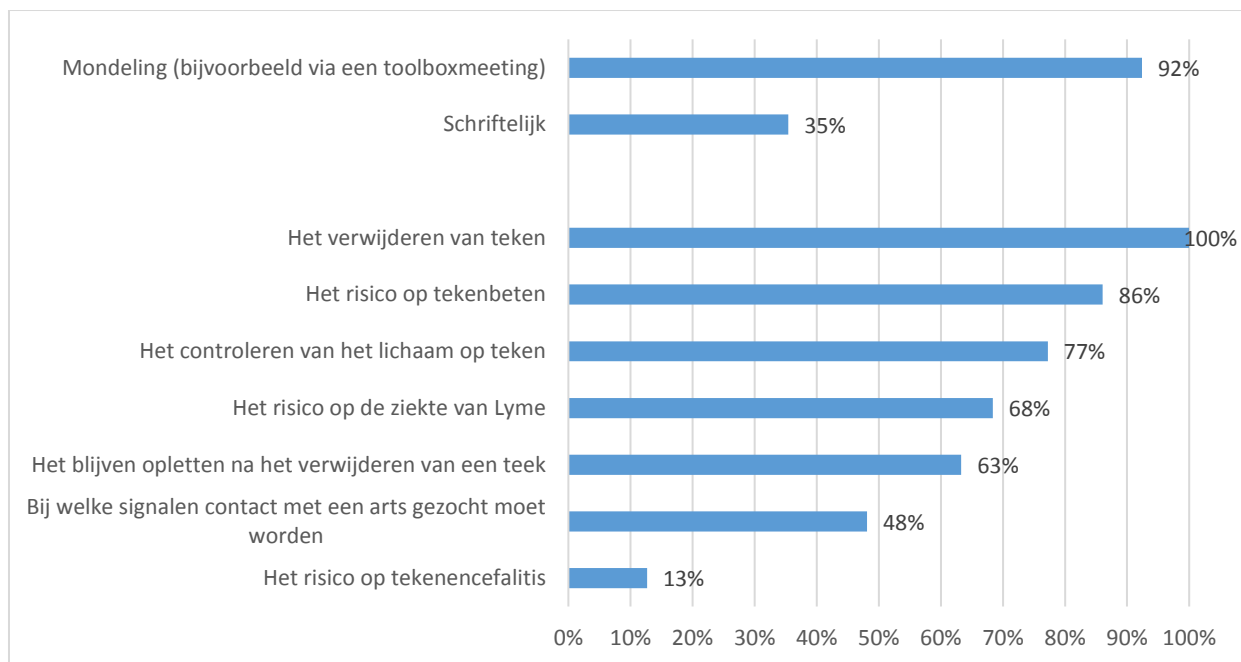

*Van de bedrijven die tekenbeten in de RI&E hebben opgenomen.

Een beleidsmaatregel is ook dat werknemers tekenbeten melden bij de organisatie en dat de organisatie deze ook registreert/bijhoudt zodat er inzicht ontstaat in bijvoorbeeld de locaties of de periodes waarin tekenbeten veel voorkomen. 79% Van de werkgevers geeft aan dat medewerkers tekenbeten melden bij de organisatie of leidinggevende. Redenen waarom het niet op organisatieniveau gemeld wordt zijn dat het niet voorkomt en omdat er nog geen afspraken gemaakt zijn. Bij 19% van de bedrijven worden tekenbeten binnen het bedrijf bijgehouden.

Bij 79% van de bedrijven wordt voorlichting gegeven over tekenbeten. De frequentie varieert: bij 22% een paar keer per jaar, bij 43% één keer per jaar, bij 14% minder dan een keer per jaar en bij 21% niet of is dit onbekend. Van de bedrijven geeft 28% zowel mondeling als schriftelijk voorlichting. Ruim 8% alleen schriftelijk en 65% alleen mondeling. In onderstaande figuur staat ook weergegeven over welke onderwerpen voorlichting wordt gegeven (van de bedrijven waar dit gebeurt).

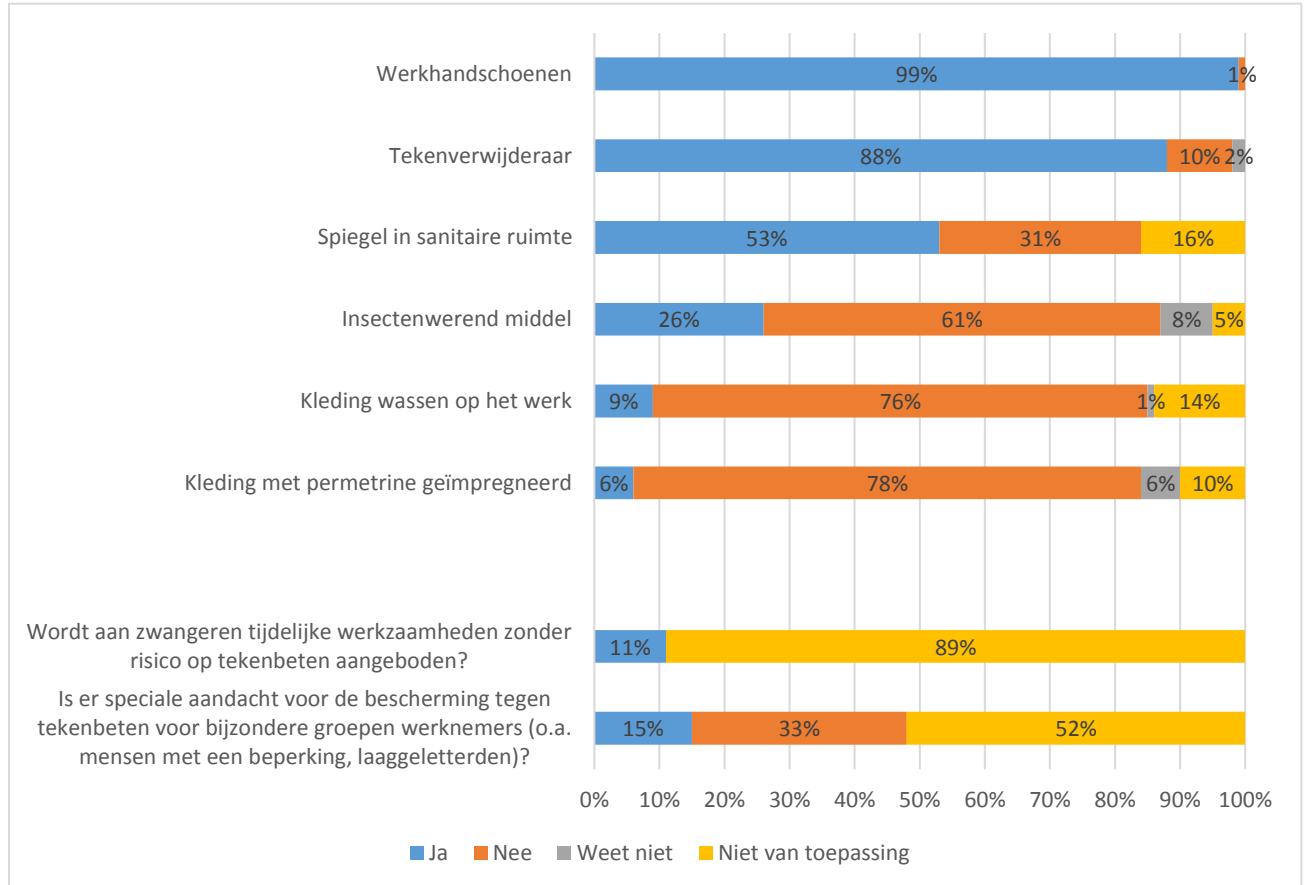
Figuur 3.4 Manier en onderwerpen van voorlichting rondom preventie van tekenbeten (n=79)

Van de werkgevers is 60% bekend met de 'Week van de Teek' en 16% heeft ook meegedaan. Van de werkgevers maakt 20% gebruik van informatie op www.weekvandeteek.nl. Iets meer dan de helft van de werkgevers, 54%, maakt gebruik van informatie/voorlichting van de brancheorganisatie. Stigas levert inhoudelijke informatie aan voor de brancheorganisaties.

Verder is gevraagd naar welke beschermingsmiddelen ter beschikking gesteld worden. Werkhandschoenen en de tekenverwijderaar worden het vaakst genoemd. Van de werkgevers ziet 42% ook toe op de naleving van het gebruik. Bijvoorbeeld door persoonlijk contact en werkplekinspecties.

Figuur 3.5: Middelen op het werk en aandacht voor speciale groepen (n=100)

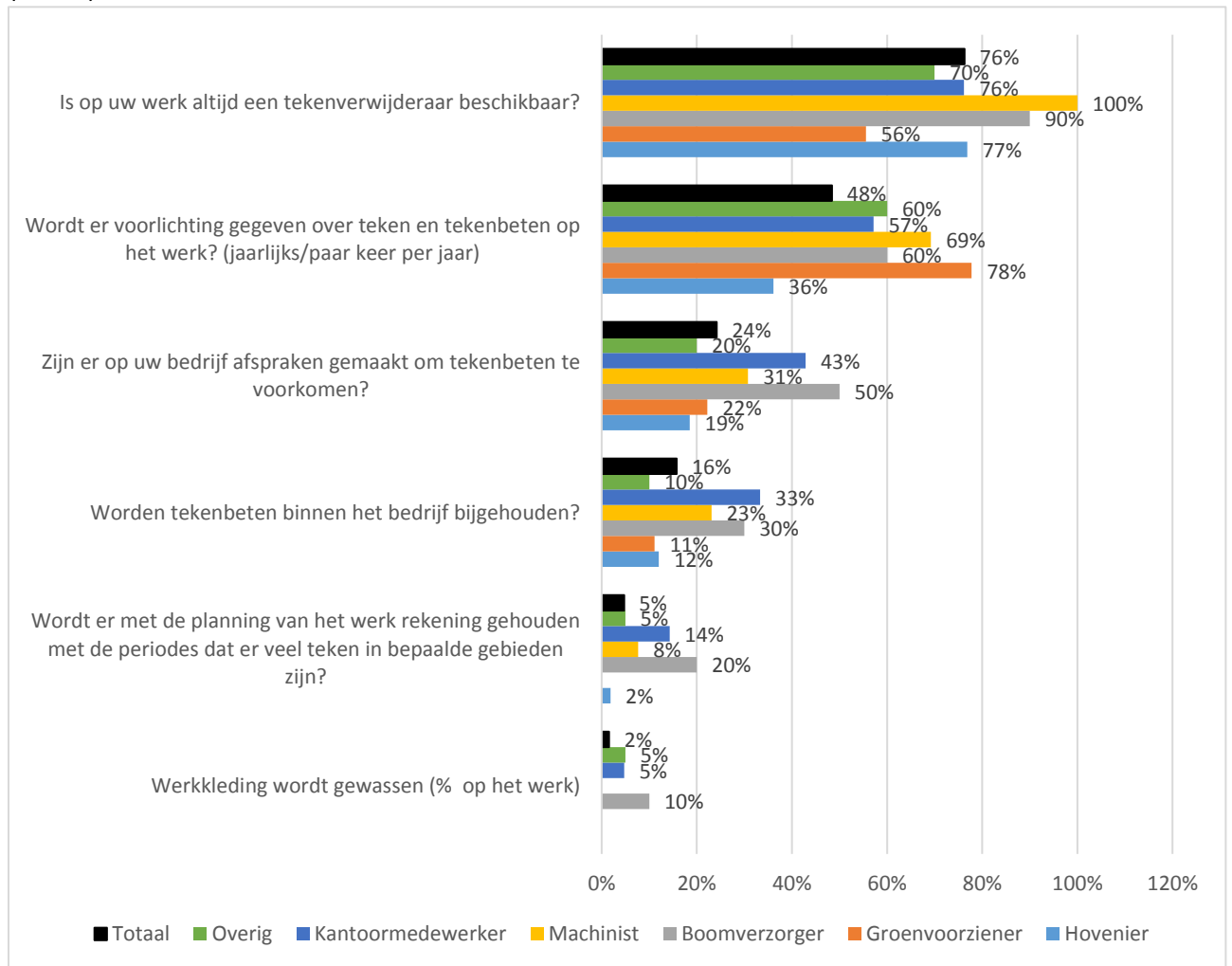
Maar een paar werkgevers (vier) ervaren belemmeringen bij het nemen van maatregelen. Genoemde redenen zijn tijd en aandacht/extra belasting, medewerkers zeggen het niet altijd en het werken bij warm weer met afgedekte huid. Verder besteedt een klein deel van de werkgevers aandacht aan de bescherming van bijzondere groepen (zwangeren, mensen met een beperking, laaggeletterden).

Organisatieniveau (werknemersvragenlijst)

Ook aan werknemers/werkenden hebben we gevraagd naar maatregelen die door de organisatie zijn genomen. Volgens 76% van de respondenten is een tekenverwijderaar beschikbaar op het werk, we zien daar kleine verschillen tussen functies. Volgens iets minder dan de helft wordt er tenminste jaarlijks voorlichting gegeven (65% procent van de werkgevers geeft aan minimaal jaarlijks voorlichting te geven). We zien hier verschillen tussen functies, opvallend is het lagere percentage onder hoveniers.

Verder valt op dat werkenden minder vaak dan werkgevers aangeven dat er afspraken gemaakt zijn binnen het bedrijf om tekenbeten te voorkomen. Ook geven maar enkele werkenden aan dat bij de planning van het werk rekening wordt gehouden met periodes met veel teken in bepaalde gebieden.

Figuur 3.6: Maatregelen op organisatieniveau uitgesplitst naar functie (werknemersvragenlijst) (n=190)

Werkenden noemen aanvullende maatregelen die door de organisatie genomen worden. Het meest genoemd werden: het aanbieden van tekenwerende kleding/middelen en voorlichting. Verder gaven ook veel personen aan het niet te weten of zij gaven aan dat er geen maatregelen worden genomen.

Vergelijking onderzoek 2010

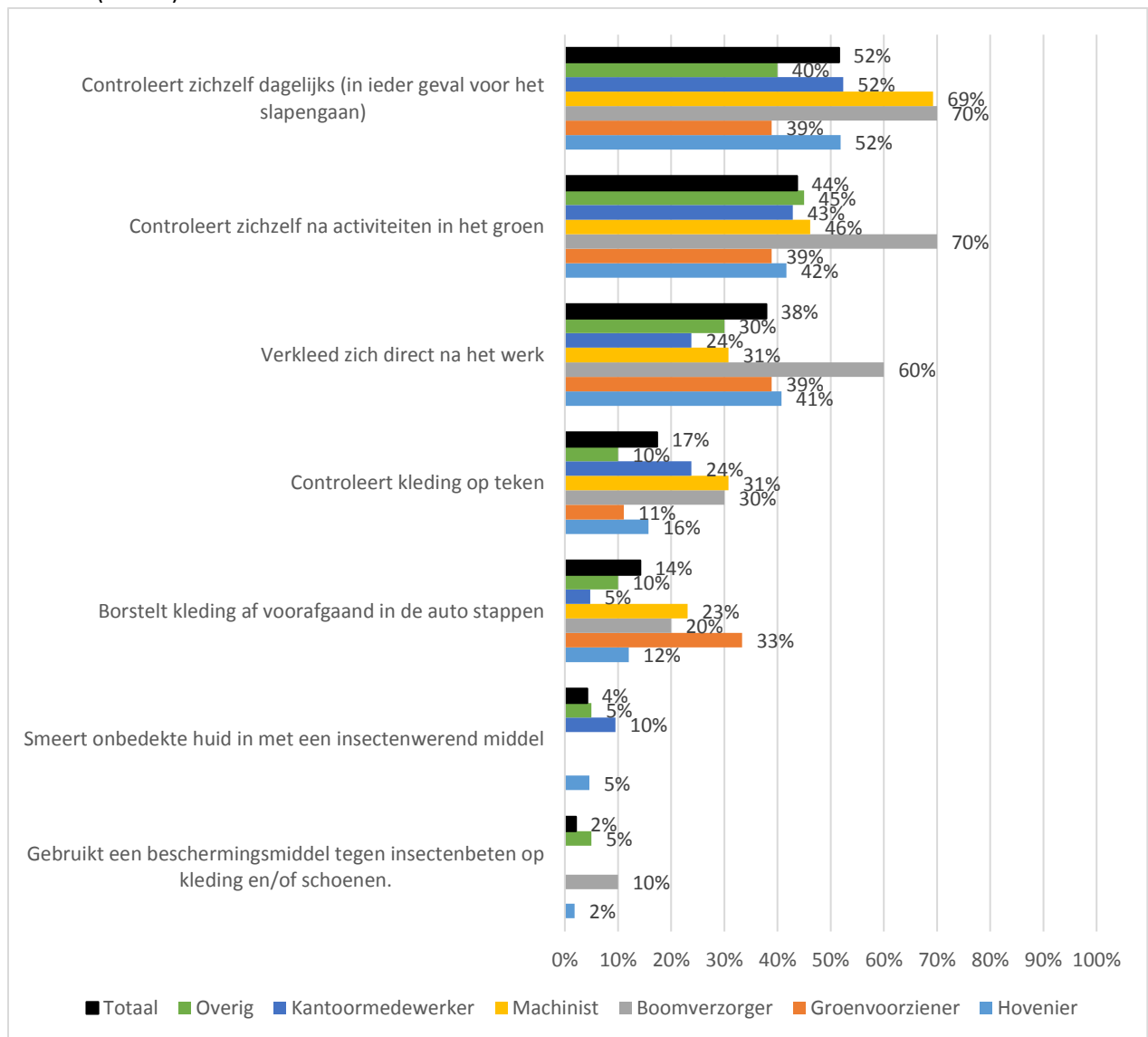
- 24% geeft aan dat er afspraken zijn gemaakt om tekenbeten te voorkomen, in 2010 was dat 38%
- 16% van de werkenden geeft aan dat tekenbeten binnen het bedrijf worden bijgehouden, in 2010 gaf 19% aan dat er een registratieformulier is.

Maatregelen individueel niveau

Het dragen van beschermende kleding is een manier om tekenbeten te voorkomen. De helft van de werkenden (52%) geeft aan zich vaak tot bijna altijd dagelijks te controleren. 44% controleert zich vaak tot bijna altijd na activiteiten in het groen, 38% verkleedt zich direct na het werk en 17% controleert ook de kleding vaak tot bijna altijd. Er is ook een aantal maatregelen die door relatief weinig mensen genomen worden: het afborstelen van de kleding voordat men in de auto stapt wordt

door 14% gedaan, 2% gebruikt een insectenwerend middel op de kleding en 4% smeert de onbedekte huid in met een insectenwerend middel.

Figuur 3.7: Genomen maatregelen (vaak tot bijna altijd) op niveau van de werkende uitgesplitst naar functie (n=190)

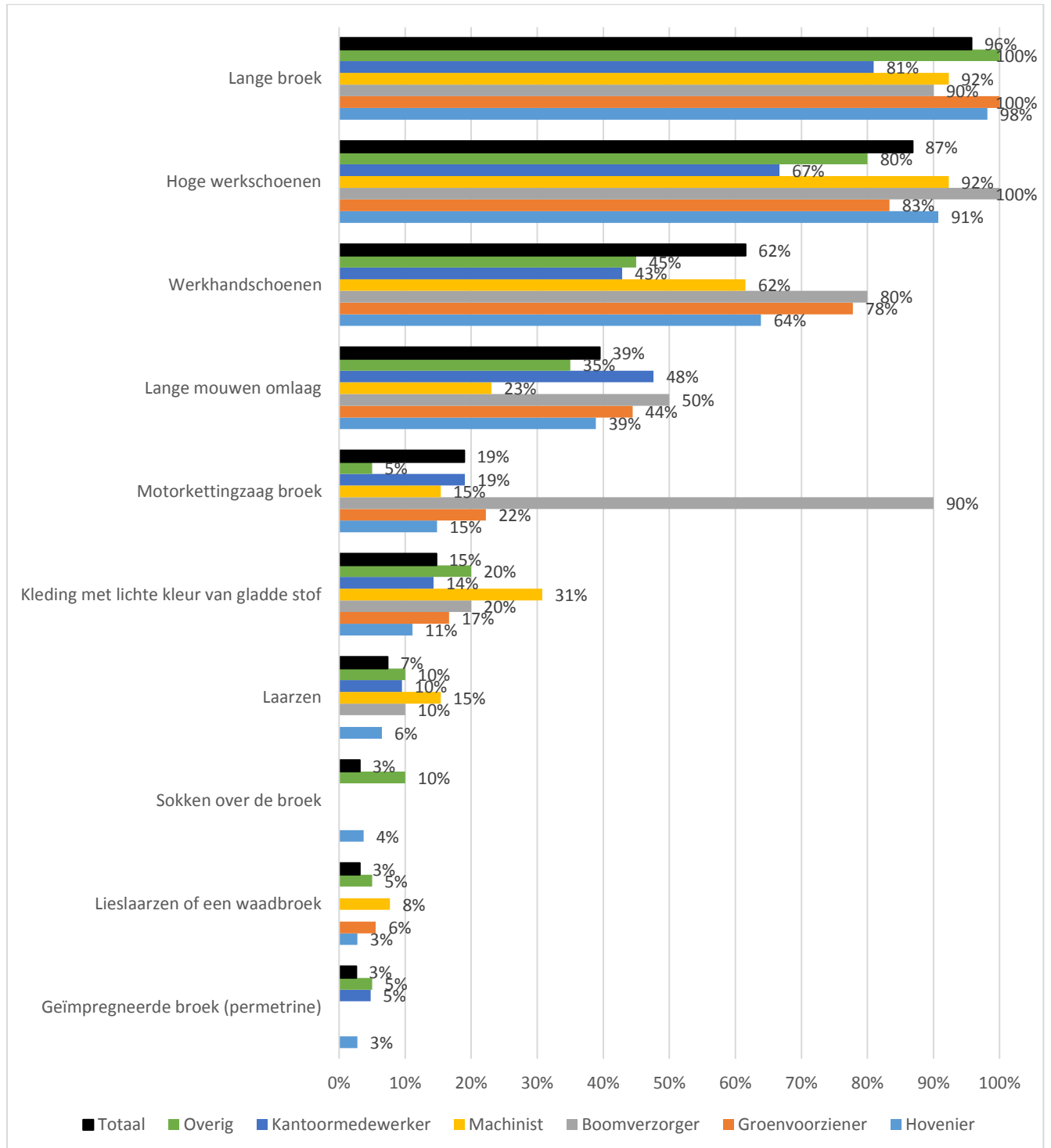
Vergelijking onderzoek 2010

- 44% controleert zich vaak tot bijna altijd na activiteiten in het groen in 2010 was dit 28%
- 38% verkleedt zich vaak tot altijd na werken in het groen, in 2010 was dat 39%
- 14% borstelt kleding vaak tot altijd af voordat men in de auto stap, in 2010 was dat 16%
- 4% smeert de onbedekte huid vaak tot altijd in, dit was 1%

Het dragen van beschermende kleding is een manier om tekenbeten te voorkomen. Bijna iedereen draagt vaak tot altijd een lange broek (96%). Verder draagt 87% vaak tot altijd hoge werkschoenen en 62% vaak tot altijd hoge werkschoenen. De overige beschermingsmiddelen worden door minder

dan de helft van de werkenden gebruikt. Een uitzondering is de motorkettingzaagbroek door de boomverzorgers.

Figuur 3.8: Beschermende kleding op niveau van de werkende uitgesplitst naar functie (% vaak tot altijd) (n=190)

Vergelijking onderzoek 2010

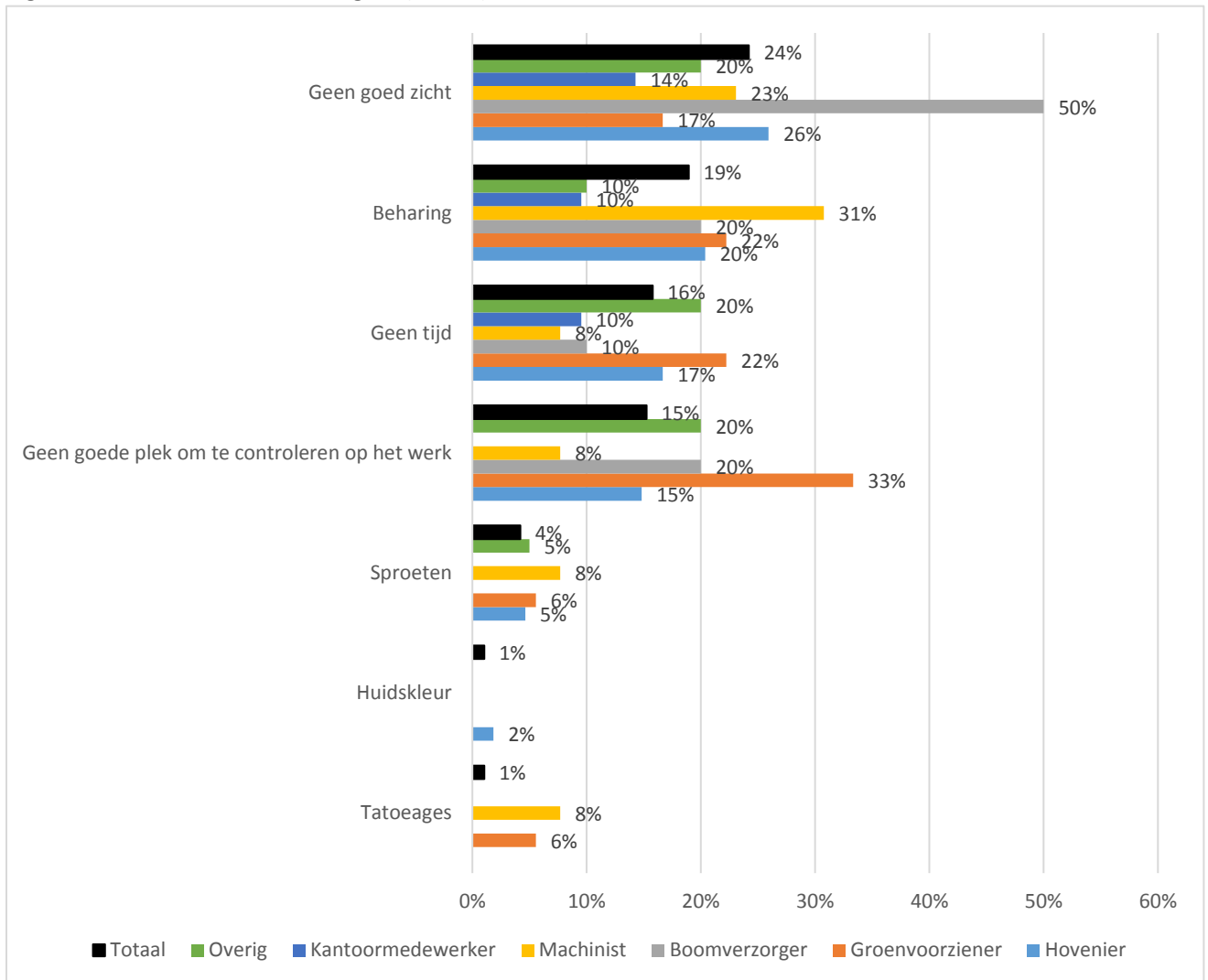
- 96% draagt vaak tot altijd een lange broek, dit was 96%
- 87% draag vaak tot altijd hoge werkschoenen, dit was 80%
- 39% draagt vaak tot altijd de lange mouwen omlaag, dit was 42%
- 3% draagt vaak tot bijna altijd een geïmpregneerde broek, dit was 2%
- 3% draagt de sokken over de broek, dit was ook 5%

We hebben gevraagd in hoeverre de respondenten belemmeringen ervaren bij het nemen van maatregelen. In totaal ervaart 14% belemmeringen bij het nemen van maatregelen. De meest genoemde belemmeringen zijn:

- Beschermende kleding is warm/ niet comfortabel
- Geen tijd
- Onwil van werkgevers, middelen worden niet verstrekt
- Twijfel over gevolgen blootstelling insectenwerende middelen

Verder hebben we expliciet gevraagd naar belemmeringen bij het controleren op tekenbeten. De meest genoemde belemmering is geen goed zicht, gevolgd door beharing, geen tijd, geen goede plek om te controleren en sproeten. Huidskleur en tatoeages werden nauwelijks genoemd.

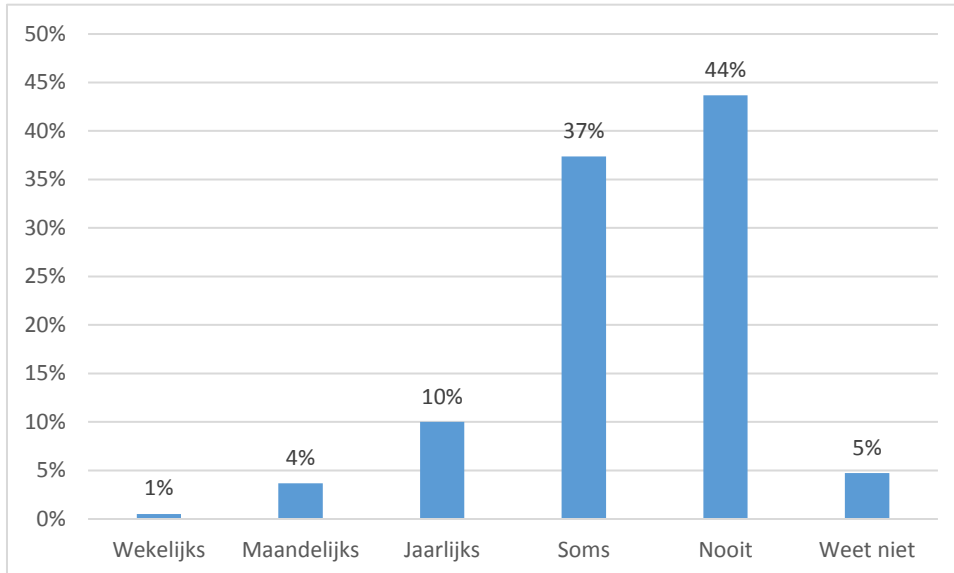
Figuur 3.9: Ervaren belemmeringen (n=190)

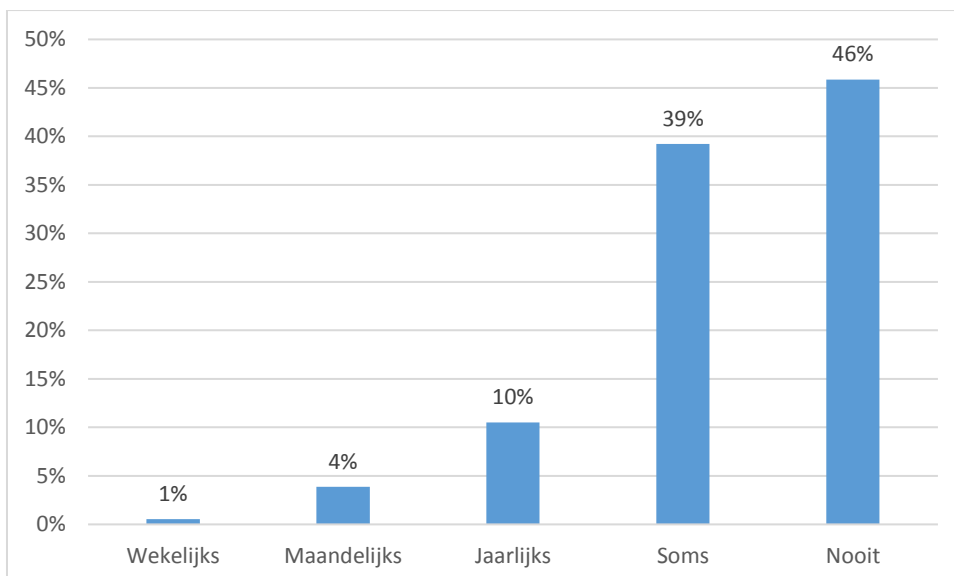
3.4 Tekenbeten

Aan de werkenden is gevraagd of en hoe vaak ze gemiddeld een tekenbeet oplopen. In totaal gaven 98 personen aan wel eens een beet te hebben gehad, dat is 52% van de deelnemers die wel eens buiten werken.

Figuur 3.10: Overzicht frequentie tekenbeten (n=190)

Figuur 3.11: Overzicht frequentie tekenbeten exclusief 'weet niet' (n=181)

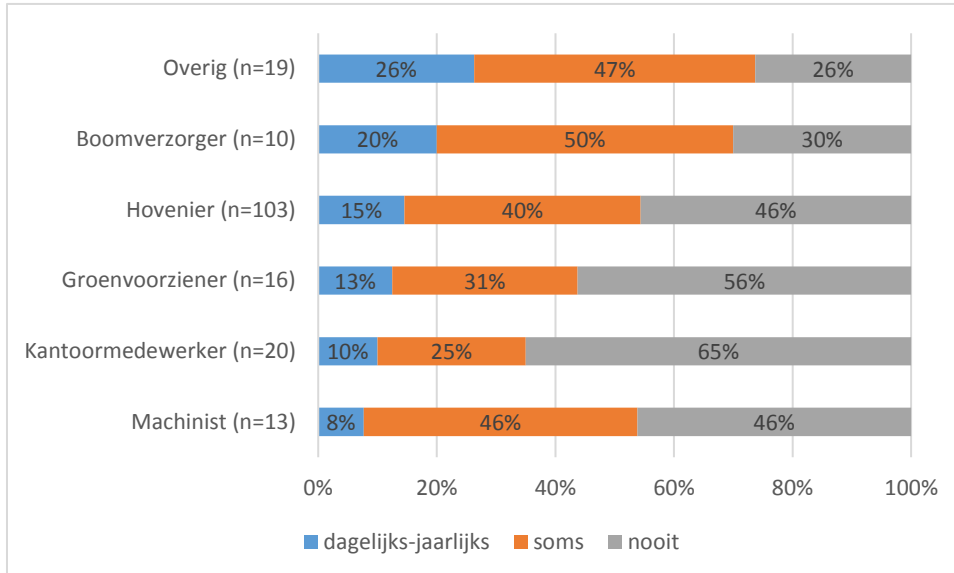

De mensen die aangaven het niet te weten hebben we niet opgenomen in onderstaande overzichten, hierdoor komen we op 181 respondenten. Bij deze verdeling heeft 54% wel eens een tekenbeet opgelopen tijdens het werk, 46% loopt nooit een tekenbeet op, 49% soms tot jaarlijks, 4% maandelijks, 1% wekelijks en 0% dagelijks. Hoe meer uur men buiten werkt hoe vaker men tekenbeten oploopt. In onderstaande overzichten hebben we dagelijks t/m jaarlijks bij elkaar gevoegd.

Tekenbeten naar functies

Als we naar de functies kijken zien we dat met name de mensen die werkzaam zijn als boomverzorger, hovenier en groenvoorziener dagelijks tot jaarlijks te maken hebben met tekenbeten. Ook de groep 'overig' scoort hoog, dit omvat een mix van functies.

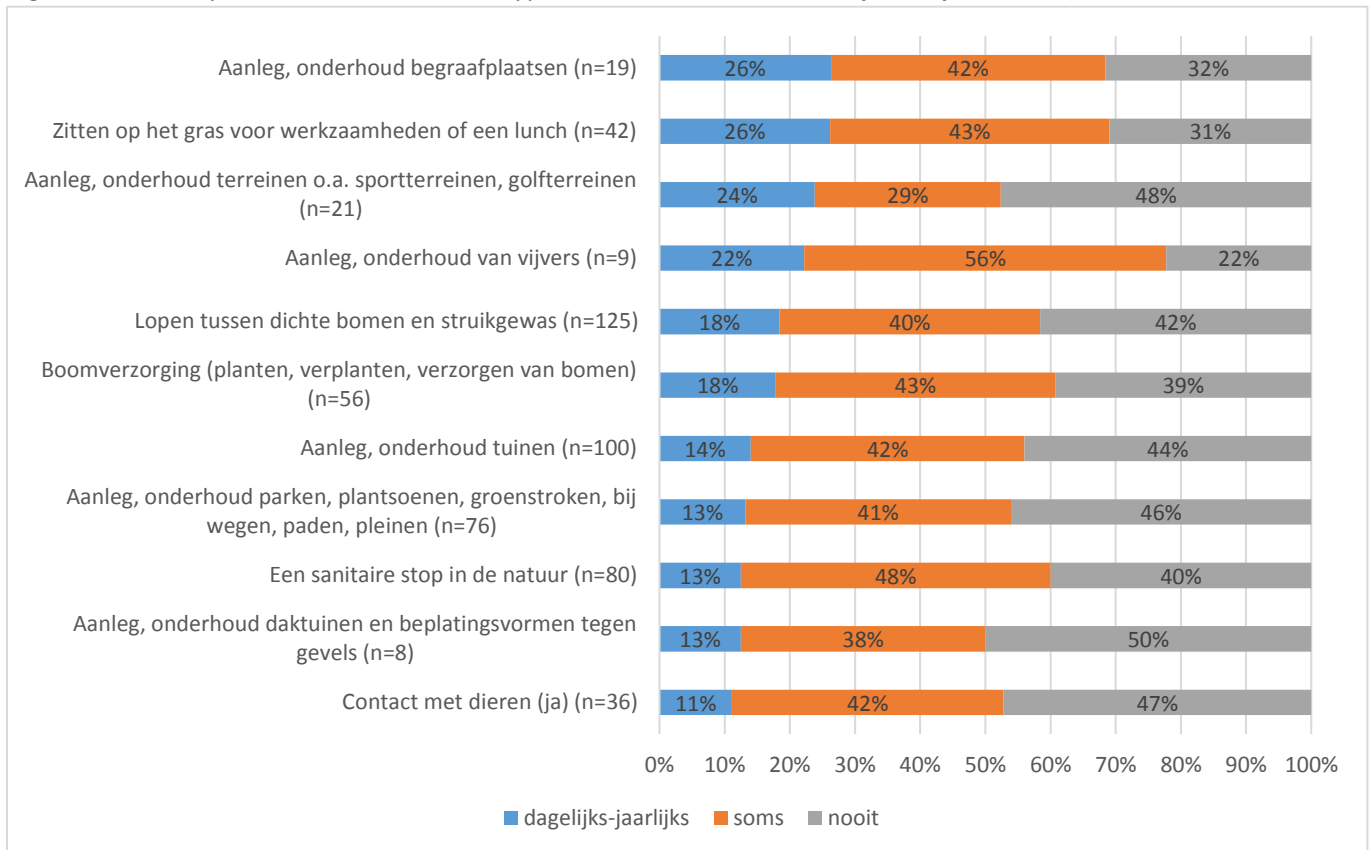
Figuur 3.12: Frequentie tekenbeten naar functie (N=181)

Tekenbeten naar werkzaamheden

Als we kijken naar de werkzaamheden zien we dat het vaakst tekenbeten gerapporteerd worden bij werkzaamheden op begraafplaatsen, gras, sportterreinen, vijvers, bomen en struikgewas.

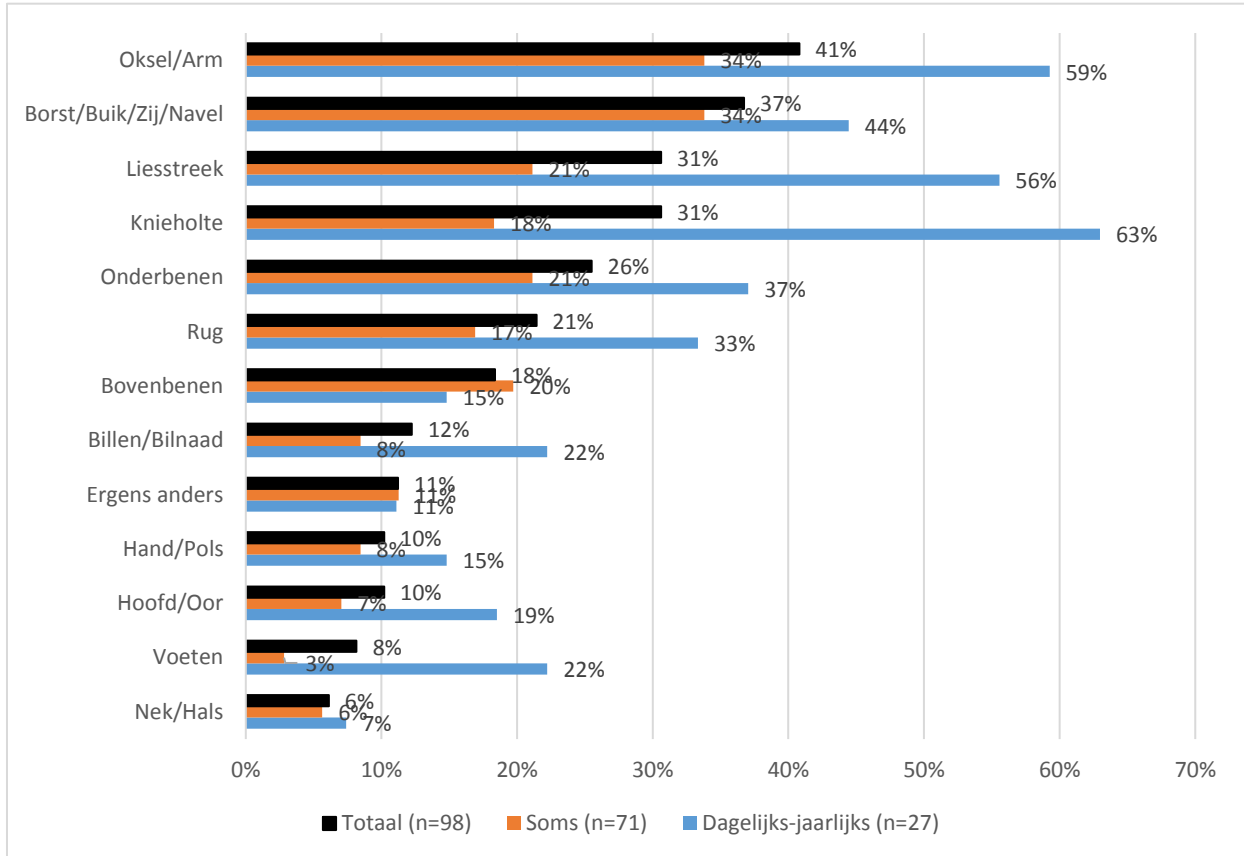
Figuur 3.13: Frequentie tekenbeten naar type werkzaamheden (vaak-bijna altijd) (N=181)

Tekenbeten en plek op het lichaam

In onderstaande figuur staat weergegeven waar op het lichaam mensen tekenbeten hebben gehad, tevens uitgesplitst naar de frequentie dat men beten heeft. Met name tegenbeten aan de oksels/arm, borst/buik/zij/navel en liesstreek worden veel gerapporteerd.

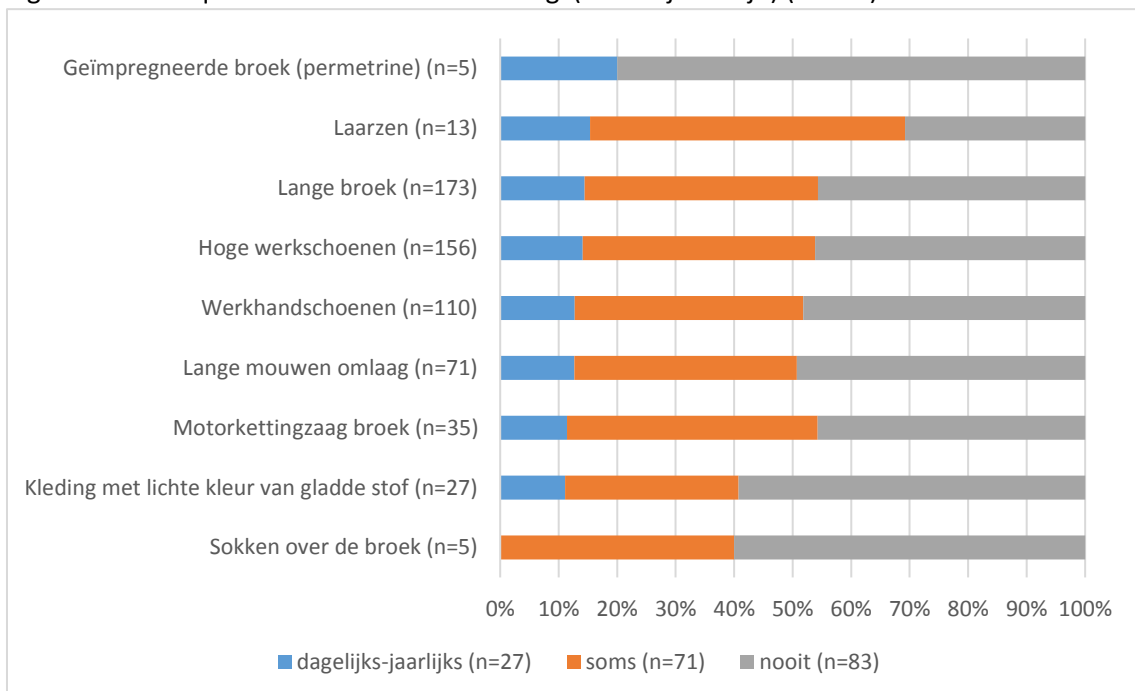
Figuur 3.14: Waar heeft u tekenbeten gehad (meerdere antwoorden mogelijk)? (n=98)

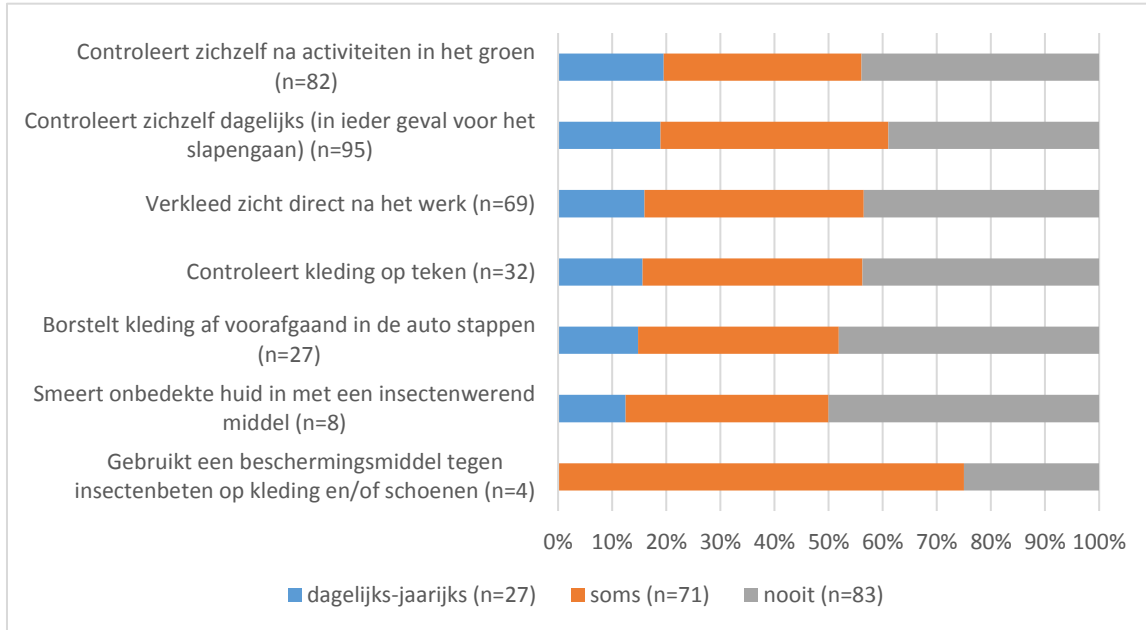
Tekenbeten en kleding

De meest gedragen combinaties zijn: een broek en werkschoenen, broek en werkschoenen en lange mouwen of handschoenen.

Figuur 3.15: Frequentie tekenbeten en kleding (vaak-bijna altijd) (n=181)

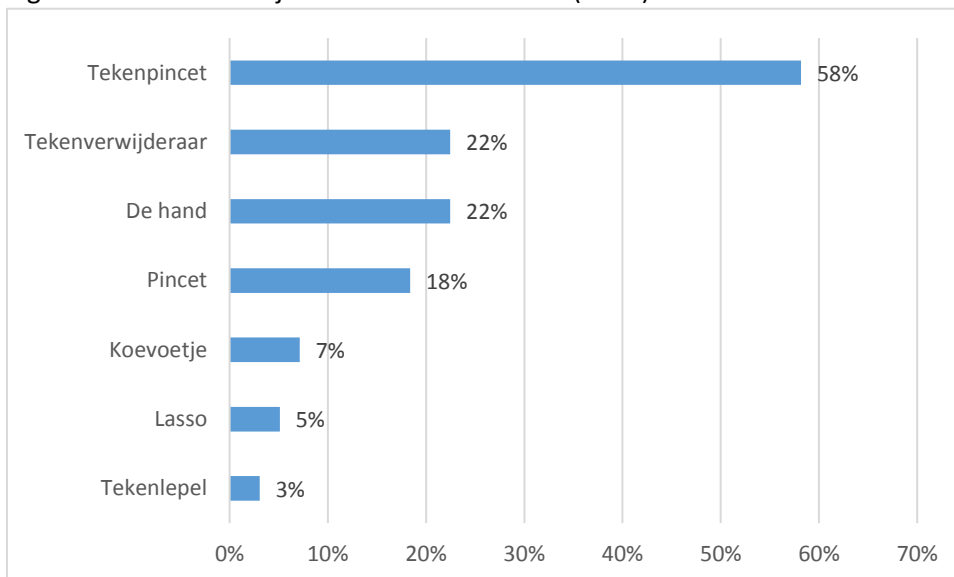
Figuur 3.16: Frequentie tekenbeten en maatregelen (vaak-bijna altijd) (n=181)

Hoe gaat men om met tekenbeten?

Aan de personen die daadwerkelijk ooit een tekenbeet op het werk gehad hebben vroegen we hoe ze hiermee omgaan. De meeste werkenden verwijderen de teek met een tekenpincet of tekenverwijderaar.

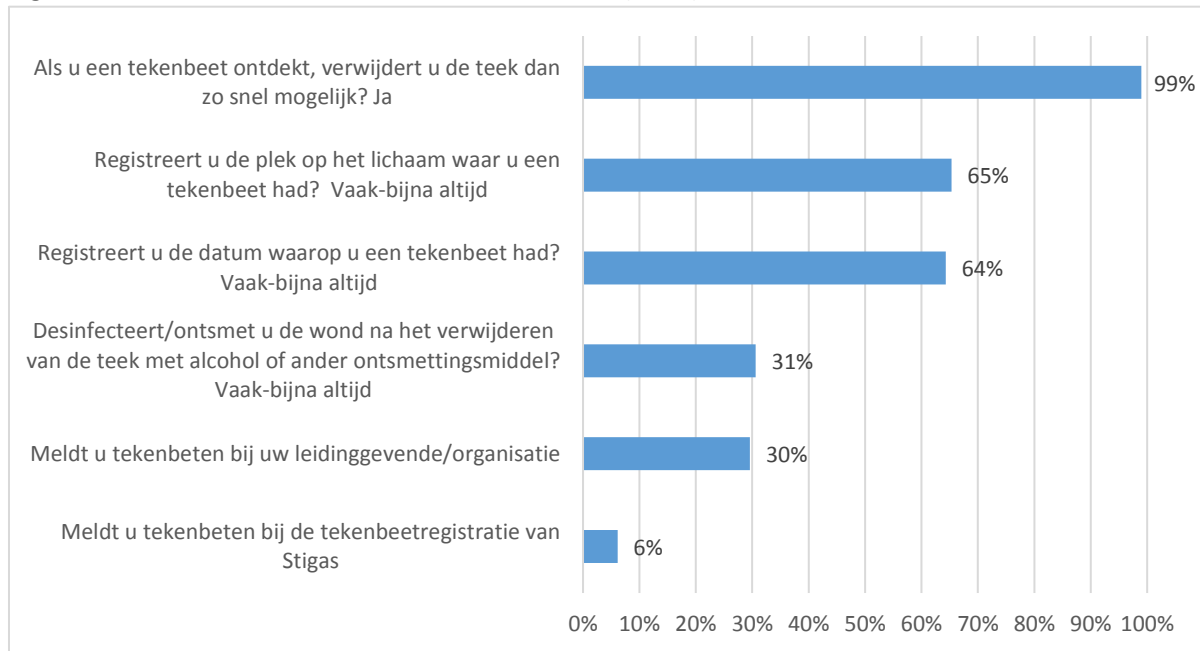
Figuur 3.17: Hoe verwijdert u meestal de teek? (n=98)

Bijna iedereen verwijdert de teek zo snel mogelijk. 31% Desinfecteert de wond.

64% Van de respondenten registreert de datum en 65% Registreert ook de plek op het lichaam. 30% Meldt de beet aan de organisatie en slechts 6% bij de tekenbetenregistratie van Stigas.

Figuur 3.18: Wat doet u als u een tekenbeet heeft? (n=98)

Vergelijking onderzoek 2010

- In 2010 verwijderde 80% de teek binnen 24 uur (volgens toenmalige richtlijn), in 2017 verwijdert bijna iedereen de teek zo snel mogelijk (volgens huidige richtlijn)
- 36% Desinfecteerde de wond in 2010, in 2017 is dat 31%
- Net als in 2010 verwijderen de meeste mensen de teek met een tekenpincet en tekenverwijderaar gevolgd door de hand.
- 64% Registreert de datum vaak tot bijna altijd en 65% registreert de plek op het lichaam vaak tot altijd. In 2010 deed 36% dit allebei.
- 30% Van de mensen met een tekenbeet meldt tekenbeten binnen de organisatie, in 2010 was dat 60% van alle respondenten. Dit is niet geheel vergelijkbaar (percentage over alle respondenten berekend) maar wel een groot verschil, omdat verwacht mag worden dat het percentage hoger ligt bij de mensen die wel eens gebeten zijn.

Is er een relatie tussen tekenbeten en maatregelen die mensen nemen?

De vraag is of het dragen van bepaalde kleding of het nemen van maatregelen tekenbeten voorkomt. Deze vraag is met dit onderzoek niet goed te beantwoorden. Draagt men bepaalde kleding waardoor er minder tekenbeten zijn? Of draagt men de kleding juist/neemt men maatregelen omdat men vaak tekenbeten had? We zien dat mensen die vaak tot altijd beschermende kleding dragen of andere maatregelen nemen ook tekenbeten hebben. Een onderzoek waarbij werknemers in de tijd gevolgd worden kan wel een antwoord geven op de onderzoeksvraag.

3.5 Ziekte van Lyme

Van de respondenten die aangaven wel eens gebeten te zijn geweest door een teek geeft 21% aan wel eens een ééndaagse antibioticakuur gehad te hebben, na een tekenbeet tijdens het werk, ter voorkoming van de ziekte van Lyme.

Van de respondenten die gebeten zijn door een teek tijdens het werk (n=98) geeft 24% aan één keer of vaker een kringvormige rode huidafwijking (erythema migrans) gehad te hebben (n=24), 11% geeft aan dat de ziekte van Lyme werd vastgesteld door een arts (n=11).

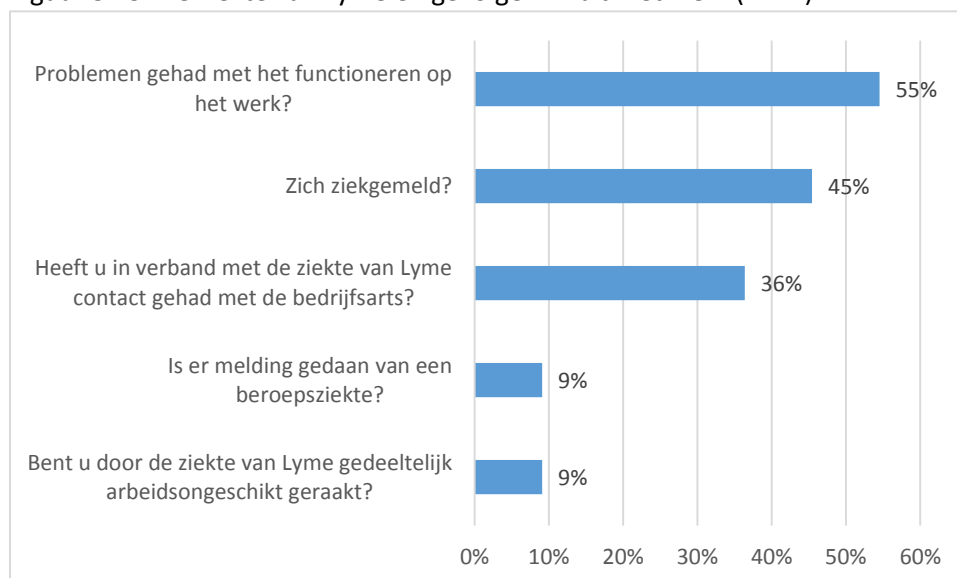
Van de mensen waarbij de ziekte van Lyme is vastgesteld door een arts wordt 82% behandeld door de huisarts, 18% door een specialist en 27% door een Lymepoli (meerdere antwoorden mogelijk). Enkele personen geven aan te zijn behandeld door een alternatief geneeskundige (homeopaat, natuurgenezer).

Vergelijking onderzoek 2010

- In 2010 gaf 14% van de respondenten die ooit een tekenbeet tijdens het werk hadden opgelopen aan ooit een kringvormige rode huidafwijking te hebben gehad. In de ondervraagde groep in 2017 komt dit dus naar verhouding vaker voor, het percentage is 24%.
- In 2010 gaf 15% aan behandeld te zijn geweest door een arts, in 2017 geeft 11% dat de ziekte van Lyme is vastgesteld door een arts.
- In 2010 werd 76% van de mensen met Lyme behandeld door de huisarts (nu 82%) en 5% door een specialist (nu 18%).

In onderstaande figuur staat een overzicht van de gevolgen voor het werk door de ziekte van Lyme. Het betreft een kleine groep.

Figuur 3.19: De ziekte van Lyme en gevolgen m.b.t. het werk (n=11)

Wat opvalt is dat meer dan de helft van de deelnemers problemen heeft gehad met het functioneren op het werk. Lang niet iedereen heeft zich ziekgemeld of heeft contact gehad met de bedrijfsarts.

Vergelijking onderzoek 2010

- In 2010 gaf 13% van de mensen die ooit behandeld zijn voor Lyme aan problemen gehad te hebben met het functioneren op het werk, dat is nu 55%
- In 2010 had 5% van de mensen die ooit behandeld zijn zich ziek gemeld, dat is nu 45%
- In 2010 werd 5% behandeld door een bedrijfsarts, dat is nu 36%

Van de werkgevers geeft 7% aan dat er medewerkers zijn die de afgelopen 5 jaar de ziekte van Lyme hebben opgelopen. Bij 33% van alle bedrijven wordt de arbodienst ook ingeschakeld als een medewerker de ziekte van Lyme heeft maar (nog) niet verzuimt. Dit wordt dus lang niet altijd gedaan.

4. Samenvatting en aanbevelingen

De doelstelling van het onderzoek was het verkrijgen van inzicht in:

- de blootstelling aan teken en tekenbeten onder werkenden in de sector
- de mate waarin werkenden de ziekte van Lyme oplopen
- de maatregelen die door werkgevers en werkenden genomen worden om blootstelling te voorkomen en effecten van de gevolgen te verminderen.

We vatten de resultaten samen aan de hand van de onderzoeksvragen.

4.1 Samenvatting

De respons is lager dan gepland en de groep komt qua samenstelling (o.a. typen organisaties, typen werknemers) niet geheel overeen met de respondenten in 2010. Ook konden we de kenmerken van de deelnemende werkgevers en werknemers in de hoveniers en groenvoorziening sector niet geheel vergelijken met de totale populatie in de sector. De resultaten en vergelijkingen die we maken zijn daarom indicatief.

Hoe staat het met de kennis over teken en tekenbeten bij werknemers?

Het bevorderen van juiste kennis is één van de manieren om tekenbeten en de gevolgen hiervan te voorkomen. Aan werkenden is daarom gevraagd naar hun kennis over wat te doen bij een tekenbeet, hoe deze te verwijderen, hoe het lichaam te controleren en of men weet bij welke werkzaamheden men een risico loopt. Werkenden geven aan goed te weten hoe om te gaan met een tekenbeet en bij welke werkzaamheden er een risico is. Enkele aandachtspunten zijn: sommige mensen geven aan dat de teek binnen 12, 24 of 48 uur verwijderd dient te worden; dit moet zo snel mogelijk zijn. Bij het verwijderen van de teek is het belangrijk om de gebruiksaanwijzing van de tekenverwijderaar te raadplegen. Het is ook belangrijk om de kleding te controleren en het lichaam ook tijdens het werk te controleren en altijd na werkzaamheden in het groen.

Welke maatregelen worden genomen door bedrijven en werknemers?

We maakten onderscheid tussen maatregelen op bedrijfsniveau en maatregelen die werkenden zelf nemen.

Aandachtspunten op werkgeversniveau zijn:

- **Afspraken op bedrijfsniveau:** Volgens 64% van de werkgevers en 24% van de werkenden zijn er afspraken gemaakt binnen het bedrijf om tekenbeten te voorkomen. Bij een deel van de ondervraagde bedrijven wordt dit dus niet gedaan en ook lang niet alle werknemers hebben hier weet van.
- **De RIE:** lang niet alle bedrijven nemen het onderwerp mee in de RIE en het plan van aanpak, 16% doet dit wel, maar 36% van de ondervraagde bedrijven doet dit niet en 24% weet het niet. Bijna een kwart, 23%, schat de risico's in bij nieuwe projecten en neemt bijbehorende maatregelen. Volgens 5% van de werknemers wordt er bij de planning van het werk rekening gehouden met periodes dat er veel teken zijn.
- **Preventief Medisch Onderzoek:** bij 77% van de bedrijven wordt dit thema meegenomen in het PMO, bij 12% niet.
- **Melden en registreren van tekenbeten:** bij 19% van de ondervraagde bedrijven worden tekenbeten op bedrijfsniveau bijgehouden, 16% van de werknemers geven aan dat het op bedrijfsniveau wordt bijgehouden. Bij de meerderheid wordt dit dus niet gedaan.
- **Voorlichting:** bij 79% van de bedrijven wordt voorlichting gegeven, 48% van de werkenden geeft aan dat er voorlichting wordt gegeven. Onderwerpen die meer aandacht mogen krijgen

zijn: 'het risico op tekenencefalitis', 'bij welke signalen is contact met een arts nodig is', 'het blijven opletten na een tekenbeet' en 'het risico op de ziekte van Lyme'.

- **Middelen en toezicht:** minder dan de helft van de bedrijven zorgt voor insectenwerende middelen, geïmpregneerde kleding en wast de kleding op het werk. Verder zijn aandacht voor zwangeren en bijzondere groepen werknemers een aandachtspunt. Hier wordt nog nauwelijks rekening mee gehouden, al geven veel bedrijven aan dat dit niet van toepassing is.

Aandachtspunten op werknemersniveau zijn:

- **Controle:** Minder dan de helft (44%) van de werknemers controleert zichzelf vaak tot altijd na het werk in het groen of in ieder geval voor het slapengaan (52%). Belemmeringen bij de controle zijn met name geen goed zicht, beharing en geen tijd. Minder dan de helft (38%) verkleedt zich vaak tot altijd direct na het werk.
- **Kleding:** Een lange broek, werkhandschoenen en hoge werkschoenen worden door het merendeel vaak tot altijd gedragen. Mouwen omlaag, het gebruik van handschoenen, gladde stof of sokken over de broek wordt door een minderheid vaak tot altijd toegepast in het groen.
- **Insecten werende middelen:** Extra maatregelen zoals het gebruik van insectenwerende middelen op kleding en/of de huid worden veel minder genomen.
- 14% Ervaart **belemmeringen** bij het nemen van maatregelen. Met name de warmte van kleding, tijd, geen verstrekte middelen door de werkgever en angst voor schadelijkheid van insectenwerende middelen spelen hierbij een rol.

Over het algemeen zien we geen grote verschillen vergeleken met 2010. Een indicatie voor een vooruitgang zien we ten aanzien van **controle en bescherming**: controle na activiteiten in het groen, nu geeft 44% aan dit vaak tot altijd te doen, dit was 28%. Ten aanzien van het maken van **afspraken en registratie op bedrijfsniveau** zien we **geen** voortuitgang.

Hoe vaak lopen werkenden tekenbeten op?

In de groep die meegedaan heeft aan het onderzoek in 2017 komen naar verhouding meer tekenbeten voor dan in de groep die in 2010 meedeed. In 2010 liep 32% ooit een tekenbeet op, in 2017 is dit 53%.

Waar en bij welke werkzaamheden loopt men tekenbeten op en hoe gaat men hiermee om?

- Als we naar de **functies** kijken vormen de boomverzorgers, hoveniers en groenvoorzieners de top drie wat betreft de frequentie van tekenbeten. De groep overig scoort het hoogst maar omvat een mix van functies waardoor we hier lastig uitspraken over kunnen doen.
- De meest gedragen **kleidingcombinaties** zijn: een broek en werkschoenen, een broek en werkschoenen en lange mouwen of handschoenen. We kunnen geen uitspraken doen over de effectiviteit van de kleding. Daarvoor is nader onderzoek nodig.
- In 2010 **verwijderde** 80% de teek binnen 20 uur (volgens toenmalige richtlijn), in 2017 verwijderd bijna iedereen de teek zo snel mogelijk (volgens de huidige richtlijn). Net als in 2010 verwijderen de meeste mensen de teek met een speciale verwijderaar of pincet gevolgd door de hand.
- Van de mensen die weleens gebeten zijn **registreert** 64% de datum vaak tot altijd en 65% de plek op het lichaam, dit was in 2010 36% voor allebei. Dat is een groot verschil.

Hoe vaak is er sprake van besmetting met de ziekte van Lyme?

In 2010 gaf 14% van de respondenten die ooit een tekenbeet tijdens het werk hadden opgelopen aan ooit een kringvormige rode huidafwijking te hebben gehad. In de ondervraagde groep in 2017 komt dit dus naar verhouding vaker voor: 24% geeft dit aan.

Wat zijn de gevolgen van de ziekte van Lyme voor het werk en hoe gaat men hiermee om?

- In 2010 gaf 13% van de mensen, die ooit behandeld zijn voor Lyme door het werk, aan problemen gehad te hebben met het **functioneren op het werk**. In 2017 is dit 55%.
- In 2010 had ongeveer 5% van de mensen die ooit behandeld zijn zich **ziek gemeld**. In 2017 is dat 45%
- In 2010 had 5% van de behandelde mensen tijdens de behandeling voor Lyme contact met de **bedrijfsarts**, in 2017 heeft 36% in verband met de ziekte contact gehad met de bedrijfsarts.
- Bij 33% van de bedrijven wordt de **arbodienst** ook ingeschakeld als een medewerker de ziekte van Lyme heeft maar (nog) niet verzuimt. Dit wordt dus lang niet altijd gedaan.

We kunnen geen harde conclusies trekken uit de verschillen tussen 2010 en 2017, maar we kunnen wel enkele aandachtspunten noemen: er is een groot deel van de mensen met Lyme die problemen heeft met het functioneren op het werk, ook meldt een deel zich ziek. Lang niet iedereen heeft contact met de bedrijfsarts naar aanleiding van de ziekte van Lyme en ook wordt lang niet altijd de arbodienst ingeschakeld door bedrijven bij medewerkers met de ziekte van Lyme naar aanleiding van het werk.

4.2 Aanbevelingen

Op basis van de resultaten geven we aanbevelingen op verschillende niveaus.

Werknemersniveau:

- **Kennis:** vergroot de kennis bij werknemers en werkenden. Werknemers geven zelf aan veel te weten. Maar dit vertaalt zich niet altijd in gedrag, bijvoorbeeld als het gaat om de frequentie van controle op teken. Uit eerder onderzoek (Beaujean, 2017⁴) blijkt bijvoorbeeld dat mensen met meer kennis ook vaker beschermende kleding dragen en zich vaker controleren op teken. Mensen dragen ook vaker beschermende kleding als zij hierin vertrouwen hebben. Duidelijke informatie kan hier aan bijdragen. Specifieke onderwerpen zijn:
 - het herkennen van teken
 - het belang van het zo snel mogelijk verwijderen van teken;
 - het juist gebruik van maatregelen, o.a. de tekenverwijderaar;
 - de frequentie van controle op teken en de plekken op het lichaam voor de controle op teken, met name omdat met maatregelen en kleding nog steeds tekenbeten voorkomen;

⁴ Beaujean, D. (2017). Attention for Lyme Prevention. Educational tools to prevent tick bites and Lyme borreliosis. <https://cris.maastrichtuniversity.nl/portal/files/16693460/c5637.pdf>

- ervaren belemmeringen verminderen (bijvoorbeeld slecht zicht en geen tijd) en het wegnemen van angst bij het gebruik van insectenwerende middelen (verschaffen van heldere informatie over de gezondheidseffecten van chemische middelen).
- **Registratie:** promoot onder werknemers het registreren en melden van tekenbeten binnen de organisatie, en maak ook duidelijk waarom dit belangrijk is.
- **Preventiespreekuur:** promoot onder werknemers de mogelijkheid om vragen te stellen over tekenbeten, de ziekte van Lyme en gezondheid, bijvoorbeeld via een preventiespreekuur of een specifiek tekenbetenspreekuur.

Werkgeversniveau:

- **Afspraken op bedrijfsniveau:** maak afspraken op bedrijfsniveau over het voorkomen van tekenbeten en zorg ervoor dat werknemers hiervan op de hoogte zijn. Hierbij kan ook rekening gehouden worden met het gegeven dat werknemers soms geen maatregelen nemen omdat het tijd kost. Neem hierin ook mee hoe wordt omgegaan met specifieke groepen werknemers zoals zwangeren en anderstaligen. Betrek de personeelsvertegenwoordiging (OR, PVT, direct de werknemers) bij het maken van deze afspraken, doe het samen.
- **De RIE:** neem blootstelling mee in de RIE en het plan van aanpak en maak ook een risico inschatting bij de start van werkzaamheden (wat is er bekend over de risico's op teken in een bepaald gebied, hoe kan blootstelling voorkomen worden etc.)
- **Melden en registreren van tekenbeten:** door het bijhouden van tekenbeten op bedrijfsniveau kan inzicht ontstaan in de plek, periode in het jaar, type werkzaamheden, en waar op het lichaam tekenbeten voorkomen, zodat gericht maatregelen genomen kunnen worden.
- **Voorlichting:** Besteed periodiek aandacht aan voorlichting, minimaal 1 x per jaar. Besteed hiermee extra aandacht aan tekencontrole en ervaren belemmeringen bij werknemers.
- **Stel middelen beschikbaar** zoals kleding, beschermingsmiddelen, spiegels en de mogelijkheid om kleding op het werk te wassen.
- **Preventief Medisch Onderzoek:** neem het thema mee in het preventief medisch onderzoek.
- **Arbodienstverlening en ondersteuning van werkenden met Lyme:** Schakel de bedrijfsarts en/of arbodienst in als iemand gevolgen van de ziekte van Lyme ondervindt; hij/zij kan advies geven over hoe de werknemer ondersteund kan worden in zijn/haar werk. Medewerkers kunnen daarnaast bijvoorbeeld het preventiespreekuur van de bedrijfsarts, maak dit kenbaar naar werknemers.

Sectorniveau:

Voorlichting en advies ter bevordering van kennis en bewustwording: geef voorlichting en advies aan werkgevers over bovengenoemde punten. Naast werkgevers kunnen ook opleidingen een doelgroep zijn, daar bevinden immers de werkenden van de toekomst.

Om te komen tot passende voorlichting wordt met de partijen uit de sector de bevindingen van de rapportage besproken en wordt een plan van aanpak gemaakt om te komen tot een vermindering van tekenbeten en de ziekte van Lyme. Specifieke vragen zijn:

- Zijn de huidige voorlichtingsmaterialen en activiteiten nog toereikend? Bereiken we hiermee op de juiste manier de verschillende doelgroepen en maken we voldoende gebruik van de verschillende kanalen en vormen van communicatie?

- Hoe kunnen afspraken en de registratie van tekenbeten op bedrijfsniveau bevorderd worden?
- Hoe kunnen we de communicatie naar werknemers met een verminderd functioneren op het werk (door de ziekte van Lyme) optimaliseren en hoe kan de bedrijfsarts hierbij via het tekenspreekuur ondersteuning bieden?

Het controleren van het lichaam blijft een aandachtspunt zolang kleding en andere maatregelen geen 100% garantie geven dat hiermee een tekenbeet voorkomen kan worden. De vraag is hoe we aandacht kunnen vragen voor het ontwikkelen van een kleine handzame betaalbare tekendetector zodat werkenden aan het einde van de dag op een makkelijke manier het lichaam kunnen checken op teken.

Bijlage 1: Vergelijking resultaten drie sectoren

Werkenden

Vraag	Bos en natuur 2009 n=1017	Bos en natuur 2017 n= 290	Hoveniers en groenvoorziening 2010 n=798	Hoveniers en groenvoorziening 2017 n=190	Loonwerk 2017 n=35
Tekenbeten					
Ooit een tekenbeet tijdens het werk	81%	77%	32%	52%	17%
Maatregelen					
Controleert vaak tot altijd op teken na werken in het groen	53%	70%	28%	44%	28%
Draagt vaak tot altijd een geïmpregneerde broek	1%	22%	2%	3%	0%
Werkkleding gewassen op bedrijf (volgens werknemer)	4%	1%	8%	2%	23%
Tekenverwijderaars altijd beschikbaar op werk	67%	84%	69%	76%	49%
Afspraken op bedrijf over preventie van tekenbeten	52%	48%	38%	24%	11%
Tekenbeten bijgehouden door organisatie	30%	27%	19%	16%	0%
Omgaan met teken (van de personen die ooit gebeten zijn)					
Teek volgens richtlijn verwijderen	91% (n=827)	100% (n=224)	80% (n=258)	99% (n=98)	83% (n=6)
Registratie tekenbeet (datum/plek lichaam)	48% (n=827)	61% (n=224)	36% (n=258)	64% (n=98)	50% (n=6)
Ziekte van Lyme					
Ooit een kringvormige rode huidafwijking	28% (n=827)	36% (n=224)	14% (n=258)	24% (n=98)	0% (n=6)
Ziekte van Lyme vastgesteld door een arts	36% (n=827)	36% (n=224)	15% (n=258)	11% (n=98)	17% (n=6)
Problemen functioneren op het werk (van personen met ziekte van Lyme)	22% (n=66)	28% (n=81)	13% (n=38)	55% (n=11)	100% (n=1)

*De groep respondenten komt niet geheel overeen tussen de jaren, bij de 1^e meting deden er geen zelfstandigen/vrijwilligers mee en ook is er toen geen selectie gemaakt van mensen die buiten werken, daarnaast is de groep respondenten in 2017 een stuk kleiner.

Werkgevers

Vraag	Bos en natuur 2017 (n=35)	Hoveniers en groenvoorziening 2017 (n=100)	Loonwerk 2017 (n=36)
Afspraken over preventie van tekenbeten	63%	64%	31%
Teken onderdeel van de RIE	60%	16%	44%
Voorlichting over preventie tekenbeten	80%	79%	56%
Aandacht voor speciale groepen	3% (66% nvt)	15% (52% nvt)	0% (61% nvt)